

УДК 316.74.4.066: 378.

Т. А. Удовицька

ПРОБЛЕМИ ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: АНАЛІЗ МОЖЛИВИХ РИЗИКІВ

Резюме

В статье анализируются возможные риски как следствие проблем в функционировании системы высшего образования и качества подготовки специалистов. Возникновение таких рисков рассматривается на уровне личности, высшего учебного заведения, предприятия и работодателей, общества и государства.

Summary

The author analyses possible social risks connected with the process of higher education system's modernization, improvement of its quality, and the ensuing problems. The origins of such risks are scrutinized at various levels, namely those of an individual, a university, a business and employers, society and government.

Ключові слова: вища освіта, спеціаліст, якість освіти, професійна підготовка, ризик.

Актуальність прогнозування результативності й ефективності функціонування системи вищої освіти не викликає сумніву. Дослідники розглядають дану проблему в першу чергу з погляду відповідності підготовлених фахівців вимогам ринку праці, аналізу ефективності інвестування в систему вищої освіти, розробки й реалізації технологій і методик навчання, що відповідають сучасному технологічному етапу розвитку суспільства. На нашу думку, аналіз зазначеної проблеми найбільш доцільно розглядати в концепції теорії ризиків, тому що в рамках саме такого підходу можемо найбільш чітко спрогнозувати проблеми недосягнення очікуваного результату або мети, що є можливим ризиком, виявити причини й передумови їх виникнення з метою вироблення системи заходів з їх мінімізації.

Аналізувати ризики в системі вищої освіти доцільно відповідно до такої класифікації:

- ризики на «вході» (ризики для молодих людей під час вступу до ВНЗ);

- ризики в процесі навчання (адаптаційні, первинної професійної соціалізації та ін.);
- ризики на «виході» (ризики для фахівців, пов'язані з процесом працевлаштування; ризики для роботодавців, пов'язані з взаємодією із фахівцями, у першу чергу молодими).

Необхідно зазначити, що вищезгадані ризики мають системний характер, а в умовах динамічної модернізації сучасної вищої освіти стають найбільш наявними, складно контрольованими та керованими. У даній статті увагу приділено аналізу ризиків третьої групи. Не досліджувати їх неможливо, тому що тільки через процеси мінімізації ризиків на «виході» ми зможемо стверджувати, що система вищої освіти виконує свої функції й безконфліктно взаємодіє з іншими соціальними інститутами й суспільством у цілому.

Аналіз показав, що проблеми ризиків у системі освіти мало досліджені. Аналізом таких ризиків активно займається російський соціолог Ю. А. Зубок [3; 4]. Дослідниця розглядає ризики в системі вищої освіти й професійної підготовки молоді як один із типів ризиків у процесі соціального становлення й розвитку молоді особистості. При цьому проаналізовано ризики, пов'язані з доступністю якісної освіти, її платністю, нерівністю об'єктивних соціальних статусних позицій при вступі до ВНЗ.

Крім цього, Ю. А. Зубок визначає ризики в системі освіти як діяльнісні та середовищні, що дозволяє визначати об'єктивну і суб'єктивну підстави їх виникнення [3, с. 12–13]. При цьому під діяльнісними ризиками будемо розуміти діяльність молодих людей за вибором спеціальності підготовки, вищого навчального закладу, форми навчання, а також процеси «включення» абітурієнтів у життя ВНЗ і процеси адаптації до нового вузівського середовища. А під середовищними ризиками будемо розуміти такі ризики, які продукуються самою системою освіти та її трансформаційними процесами, характерними для сучасного періоду її функціонування. Специфічними середовищними ризиками можна вважати й ризики, що мають «стиковий характер» і виникають під час переходу студента в якість молодого фахівця, тобто із середовища вузівського в середовище його трудової та професійної діяльності.

Вивчення цієї проблеми в працях У. Бека побудовано і на теоретичному аналізі взаємозв'язку й взаємовпливу модернізації й ризиків як наслідків цього процесу. Так, У. Бек та інші теоретики модернізації говорять про небезпеки, породжувані «процесом модернізації», які здатні викликати ризики й непередбачувані зміни. Однак проблемним є і те, що ризики соціальної модернізації важче піддаються виявленню й вирахуванню, ніж будь-які інші [1, с. 91–92]. При цьому необхідно зазначити, що системно проблема модернізації системи освіти й ризики цього процесу в науковій літературі практично не досліджені.

Мета даної статті – окреслити основні ризики, що можуть виникнути як наслідок проблем у функціонуванні системи освіти і якісної підготовки фахівців, для їхнього подальшого аналізу з метою вироблення оптимальних шляхів їх мінімізації.

У ході вивчення даної проблеми не можна не дати визначення поняттю *ризик*, що достатньо розроблено в соціологічній теорії ризику. Так, дослідники зводять основні підходи до визначення сутності ризику в три групи. У першій з них ризик розуміють як специфічний процес вибору альтернатив, варіантів дій у ситуації невизначеності; вибір дії, результат якого визначається випадком.

У другій групі визначень поняття «ризик» розкрито через безпосередню дію (діяльність суб'єкта) у надії на позитивний результат; дію в незрозумілій, невизначеній обстановці; дію у разі наявності небезпеки, загрози.

У третій групі визначень особливий акцент зроблено на ймовірності негативного характеру наслідків яких-небудь подій: імовірність помилки або неуспіху в ситуації з декількома альтернативами; збиток, пов'язаний з реалізацією рішення; можливість настання небажаних наслідків у результаті дії випадкових чинників; подія, настання якої містить можливість яких-небудь втрат [2, с. 88]. Крім того, у теорії ризиків поняття «ризик» визначають як можливість виникнення втрат, що впливає зі специфіки тих або інших явищ природи й видів людської діяльності; імовірність прийняття неправильних або неприйняття потрібних управлінських рішень; імовірність одержання незапланованих результатів при здійсненні тієї або іншої діяльності.

Для аналізу досліджуваної проблеми прийнятним є третій підхід

до визначення соціальних ризиків як наслідку проблем у функціонуванні системи вищої освіти і якісної підготовки фахівців.

Як було зазначено вище, одна з причин виникнення ризиків у системі освіти і якісної підготовки фахівців пов'язана з процесами її модернізації, що торкнулися практично всіх аспектів функціонування системи вищої освіти. Принципово змінилася система прийому до вищих навчальних закладів, значних змін зазнає власне організація навчального процесу у зв'язку з переходом на кредитно-модульну систему навчання, та й процеси працевлаштування молодих фахівців мають дещо хаотичний характер і сповнені ризиками «фальстарту».

Ризики, що виникають, можуть стосуватися всіх суб'єктів, які є своєрідними «споживачами» результатів освітнього процесу й професійної підготовки: особистості, підприємств і роботодавців, держави та суспільства. Під час досягнення своєї мети особистість, ВНЗ, суспільство, роботодавець й держава стикаються з різними труднощами і потрапляють у ризикові ситуації. Щодо розглянутого випадку ризик буде полягати в недосягненні вищезазначеними зацікавленими сторонами цілей, що залежать від якості освіти та підготовки фахівців. У кожній із сторін, зацікавлених у якості підготовки фахівців, є свої ризики відповідно до переслідуваних та заявлених потреб.

Для молодого людини, яка здобуває вищу освіту з метою посісти гідне місце в суспільстві, можна виділити такі потенційні ризики того, що в процесі навчання:

- з'явиться ризик «фальстарту», тобто вибору професії, не відповідної до здібностей та інтересів;
- не сформується необхідна для практичної професійної діяльності теоретична база;
- не накопичиться достатній практичний досвід використання теоретичних знань;
- не будуть набуті й достатньою мірою не розвинуться особистісні якості й навички, необхідні для професійної діяльності;
- не буде підвищено загальний культурний рівень (ерудиція, галузь інтересів, вихованість тощо) [6, с. 116–117].

Вищезазначені ризики можна віднести до ризиків, пов'язаних із результатом процесу навчання у ВНЗ. Вони, у свою чергу, можуть

породжувати ризики в трудовій і професійній діяльності випускників вищих навчальних закладів. Таким чином, механізм підготовки майбутніх фахівців повинен включати формування готовності й здатності до ухвалення рішення в умовах невизначеності, а також сприяти створенню системи соціального мислення й дії в сучасному суспільстві ризику.

У результаті неякісної підготовки фахівців суспільству можуть загрожувати такі ризики:

- отримання недостатньої кількості кадрів вищої кваліфікації в тих галузях економіки, де вони гостро необхідні, що викликає істотні деформації на ринку праці;
- нездатність системи вищої освіти забезпечити необхідний рівень культурного й морального розвитку випускників;
- відсутність належної участі ВНЗ у зміцненні здоров'я особистості;
- брак необхідної кількості висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно вирішувати проблеми суспільства [7, с. 50].

Підприємство або організація, що приймає випускників ВНЗ на роботу, може зіштовхнутися з такими ризиками:

- відсутністю у випускників достатніх теоретичних знань;
- браком у випускників достатнього практичного досвіду;
- нерозвиненістю у випускників особистісних якостей, необхідних для успішного виконання професійних обов'язків, дотримання трудової дисципліни й трудової етики;
- низькою вмотивованістю й працездатністю молодих спеціалістів.

Експерти в галузі освіти та соціологи чітко фіксують проблему неузгодженості між вимогами професійного середовища до якості потенційних працівників, що виходять на ринок праці, і результатами діяльності традиційних освітніх інститутів. Випускники ВНЗ є одночасно й недовченими, і перевченими, тобто вони, з одного боку, мають вантаж непотрібних для трудової діяльності знань і вмій, а з іншого – найчастіше не в змозі вирішувати конкретні завдання, поставлені усередині самої професійної діяльності. Мова йде про невідповідність вимог як з боку ринку праці до освіти, так і навпаки [5, с. 9].

Існування таких невідповідностей призводить до зростання витрат

наймання, тому що більшість випущених вищими навчальними закладами фахівців потрібно довчати на робочому місці. Різні підприємства й установи використовують свої методи зниження таких ризиків – від створення центрів перенавчання до контрактних відносин з ВНЗ на підготовку фахівців на «замовлення». Але вирішення цієї проблеми на державному рівні можливо тільки за допомогою створення системи професійної стандартизації, у розробці якої повинні брати участь експерти й від системи професійної освіти, й від сектора економіки [5, с. 9].

Для держави існує чотири основні потенційні ризики. Перший з них з'являється з провини системи вищої освіти, інші залежать від ефективності діяльності самої держави:

- ризик неефективного використання бюджетних коштів;
 - ризик недостатнього бюджетного фінансування для забезпечення якісної підготовки фахівців;
 - ризик недосконалості нормативної бази в галузі освіти;
 - ризик недосконалості системи контролю за якістю вищої освіти
- [5, с. 9].

Необхідно зазначити, що в сучасній науковій літературі, присвяченій питанням соціально-економічного характеру, активно вивчають проблеми інвестування в систему освіти й ризики таких інвестицій. Інвестиції виступають інструментом впливу безпосередніх користувачів (держави, промислових структур і корпорацій, приватних користувачів) на якість і тип одержуваного освітнього результату, дозволяють реалізувати замовлення на затребувані якості людського капіталу, сформованого в освіті, сприяють розвитку нових освітніх форм і технологій, дають можливість керувати соціальними ефектами, створюваними засобами освіти [5, с. 2].

І нарешті, вищому навчальному закладу доводиться зустрічатися з такими ризиками: недостатньою кількістю висококваліфікованих викладачів, здатних вести викладацьку діяльність на основі фундаментальних знань із використанням найсучасніших інформаційних технологій навчання; неможливістю забезпечити необхідне фінансування освітньої діяльності; складнощами у забезпеченні студентів сучасною літературою й доступом до інформаційних ресурсів;

неможливістю забезпечити сучасну матеріально-технічну базу для якісної підготовки фахівців; недостатньо високим початковим рівнем абітурієнтів; неможливістю створити сприятливі умови для активної наукової, практичної, суспільної, культурної й спортивної діяльності; наявністю прогалин у налагодженні відносин з підприємствами для організації практичної підготовки студентів і відсутністю програм практичної підготовки в самому ВНЗ; невідповідністю застосовуваного ВНЗ навчально-методичного забезпечення освітнього процесу сучасним вимогам [7, с. 57].

Розглянуті вище ризики вищого навчального закладу є ризиками забезпечення навчального процесу. Але ВНЗ також зустрічається із ситуацією, коли, незважаючи на бездоганну систему ресурсного забезпечення, результат виявляється незадовільним. Виникає ризик невідповідності результативності вкладеним коштам. Це багато в чому залежить від зовнішніх неконтрольованих чинників (характеристик кожної конкретної особистості, оточуючого соціального середовища тощо).

Ризики у сфері вдосконалювання професійних та індивідуально-психологічних якостей пов'язані таким чином: ризик відсутності у вищому навчальному закладі умов удосконалювання професійних, індивідуально-психологічних якостей викликає ризик недостатнього розвитку особистості, що, у свою чергу, спричиняє ризик підприємства, пов'язаний з недостатнім рівнем професійних і індивідуально-психологічних якостей співробітників; ризик недостатнього фінансування освітньої діяльності визначається обмеженими ресурсами держави, суспільства й підприємств. І, нарешті, держава ризикує через невідповідність результатів діяльності ВНЗ вкладеним у нього коштам.

Власне постановка завдання відновлення системи вищої освіти в цілому або її окремих складових припускає мінімізацію ризиків, пов'язаних зі старінням чи неефективністю методів або змісту навчання. Однак факт впровадження нових технологій у процес навчання ускладнений своїми специфічними ризиками, серед яких – погроза стійкості самого процесу професійної підготовки й системи вищої освіти в цілому; невідома реакція з боку роботодавців, які будуть взаємодіяти з фахівцями, підготовленими за новими технологіями

навчання; кадрові проблеми, а саме: відсутність належного професіоналізму в педагогів; динамічна підготовка відповідного методичного забезпечення [5, с. 10].

Проаналізувавши систему пересічних ризиків, можна зробити висновок, що для всіх зацікавлених сторін найбільша кількість перетинань припадає на ризики, так чи інакше залежні від якості підготовки фахівців. Це говорить про те, що даний компонент якості найбільш важливий, і тому в першу чергу необхідно вміти визначати величину ризиків, пов'язаних із цієї складовою.

Говорити про методи зниження виявлених ризиків на даному етапі, мабуть, рано. Насамперед треба розробити методіку збирання інформації для розрахунків показників ризиків; здійснити збирання даних (можливо, за кілька років); розрахувати показники ступеня ризиків на основі реальних даних; провести інтерпретацію результатів розрахунків (визначити важливість кожного ризику й ступінь відповідної загрози). Залежно від величини й значущості кожного з ризиків необхідно запропонувати способи їх усунення або зниження й, уживши відповідних заходів, оцінити їхню ефективність. Для керування ризиками використовуються методи відхилення від ризику; локалізації, дисипації, компенсації й попередження ризику.

Висновки. Аналізовані ризики, що виникають як наслідок проблем у функціонуванні системи освіти, породжено як системними проблемами, так і динамічними процесами модернізації, характерними для сучасної системи освіти. Це ризики, що виникають на стику інтересів усіх «споживачів» результатів процесу професійного навчання. Усі перераховані вище ризики взаємозалежні, тому що цілі зацікавлених сторін щодо якості підготовки фахівців також перетинаються.

Завдання подальшого дослідження полягають в удосконаленні системи показників ступеня ризиків; розробці методіки збирання даних для розрахунків ризиків; розрахунках показників ризиків і їх оцінці; розробці методіки усунення (зниження) найбільш істотних ризиків і оцінці ефективності застосування методіки. Виявлення цих ризиків дозволить розробити й реалізувати систему заходів щодо їхньої мінімізації, що буде сприяти більш ефективному функціонуванню

системи освіти в цілому для найбільш повного задоволення інтересів суспільства й особистості.

Список літератури

1. Бек. У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – М., 2000. – 381 с.
2. Зубков В. И. Социологическая теория риска / В. И. Зубков. – М., 2009. – 230 с.
3. Зубок Ю. Управление рисками в сфере образования молодежи / Ю. Зубок, В. Чупров // Высш. образование в России. – 2007. – № 5. – С. 11–22.
4. Зубок Ю. А. Риск в сфере образования молодежи: институциональные и саморегуляционные механизмы управления / Ю. А. Зубок, В. И. Чупров // Вопр. образования. – 2008. – № 4. – С. 31–55.
5. Сабуров Е. Риски вложений корпоративных и частных инвесторов в образование: проблемы идентификации / Е. Сабуров, Н. Родина, Е. Хижнякова // Высш. образование в России. – 2007. – № 5. – С. 3–11.
6. Чупров В. И. Молодежь в общественном воспроизводстве: проблемы и перспективы / В. И. Чупров, Ю. А. Зубок. – М., 2000. – 116 с.
7. Щеглов П. Е. Качество высшего образования. Риски при подготовке специалистов / П. Е. Щеглов // Университетское управление: практика и анализ. – 2003. – № 1 (24). – С. 46–59.